

Василь Омельченко

ЧЕТВЕРТА КОНФЕРЕНЦІЯ УКРАЇНСЬКИХ ІСТОРИКІВ УКРАЇНСЬКОЇ ВІЛЬНОЇ АКАДЕМІЇ НАУК

(Резюме доповідей)

В попередньому числі «Українського Історика» ми подали коротку інформацію про перебіг Конференції українських істориків УВАН, що відбулася 20 червня 1965 року в Нью-Йорку. Конференцію спонзорувала Історична Секція УВАН і Редакційно-видавнича комісія «Історичних Збірників».

В цьому числі подаємо резюме прочитаних доповідей.

Любомир Винар:

«Генеza і рання діяльність української козаччини»

Питання генези і розвитку української козаччини, як побутового явища і суспільної верстви, належить до найцікавіших соціологічних і політичних явищ в європейській історії кінця XV і XVI століття. Процес формування української козаччини є надзвичайно складний, якщо взяти до уваги різні чинники, які впливали на ріст і організаційну структуру козаччини, що розвивалася в різних формаціях. В першій частині доповіді, прелегент зупинився над головнішими гіпотезами про генезу козаччини (етимологічні теорії, базовані на семантичних виводах, теорії етнічної окремішності козаччини, теорії автохтонності української козаччини). На основі критичної аналізи історичних джерел історик дійшов до висновку, що українська козаччина вилилася із українського етносу, з усіх суспільних верств населення України. Доповідач зупинився зокрема над працями сучасних радянських істориків (Голубоцький і другі), в яких тенденційно наслідують генезу козаччини пов'язуючи її лише з українським простолуддям, а зокрема селянством і заперечуючи вплив українських знатних родів.

Розвиток козаччини, яка спершу проявила себе, як дефензивний чинник, що при своєму нагальному рості набрав офензивних форм, був в першу чергу зумовлений соціальним, політичним, економічним, а дещо пізніше релігійним станом українського населення в Литовсько-Польській Державі. Окрему, а заразом найважливішу роль в формуючому процесі козаччини відіграв колонізаційний чинник, як також боротьба з кримською татарською ордою.

В другій частині доповіді подано нову періодизацію козацької доби, яку прелегент подав у формі окремих етапів розвитку козаччини.

Початковий період, в якому козаччина виступала ще як явище побутове і поволі набирала мілітарного і економічного значення. В цьому періоді козаччина перш за все виступає, як економічна категорія.

Ранній козацький період (приблизно перші три чверті XVI ст.), в якому козаччина оформлюється як окрема суспільна верства і виступає в різних формаціях (незалежна дружинна формація, запорозька козаччина (січовики) реєстрове (городове) козацтво. В цьому періоді козаччина виступає, як категорія соціальна.

Період розквіту козаччини (кінець XVI і перша половина XVII ст.) Козаччина стає повною політичною силою із власною внутрішньою і зовнішньою політикою. Формується козацька ідеологія. Козацтво відокремлюється і політично кристалізується в рямцях державної системи Речі Посполитої і рівночасно входить в колізію з цією системою. Розпочинає боротьбу і боронить народні і соціальні інтереси українського народу. В цьому періоді козаччина виступає, як категорія політична.

Період Козацько-Гетьманської Держави (XVII-XVIII ст.). В цьому періоді козаччина — «Військо Запорозьке» стає в наслідок перемоги над Польщею, керманичем української держави. Переможена у визвольних змаганнях з Москвою, козаччина поступово втрачає це керівне становище, зберігаючи ще на якийсь час правну і соціально-економічну окремішність і певний ідеологічний вплив на розвиток українського історичного життя. В цьому періоді козаччина виступає, як категорія державно-політична.

В межах кожного періоду були свої етапи розвитку — т. зв. «суб-періоди», які творять внутрішню періодизацію. Прелегент обговорив чотири етапи: дружинний козацький етап, ухидницький етап і постановня осілого козацтва, запорозьке козацтво і оснування Запорозької Січі і постановня козацького реєстру — реєстрового козацтва.

Всі ці етапи розвитку українського козацтва дуже часто себе покривають і не виступають у ізольованій формі. Причина того явища в тому, що козаччина майже рівночасно виступила і розвивалася у різних організаційних видах.

Вкінці доповідач подав коротку аналізу етнічного обличчя козаччини і її суспільного складу.

Омельян Прицак:

«Етимологія та зміст назви „козак»»

Довший час дослідники приймали, що слово козак вперше було засвідчене в „Codex Cumanicus“ із 1303 р. Виявилось, що воно було задокументоване раніше. Найдавніша згадка є в «Таємній історії Монголів» з 1240 року, написаній монгольською мовою, але китайським письмом. Там (у §64) говориться про qasah tergen «касах — двокілка» у зв'язку з подіями в часах молодости Чингіс-хана, приблизно для 70-их рр. XII століття.

Хоч із контексту тяжко встановити точне значення слова «касах» — але одне певне, що це слово не монгольського походження, а тюрк-